

Каната́цыя (лац. connotation, ад *con* – разам, *noto* – адзначаю, абазначаю) – дадатковае, спадарожнае значэнне моўнай адзінкі; сузначэнне. У шырокім сэнсе К. – гэта любы кампанент (эмацыянальны, экспрэсіўны, ацэначны, вобразны, стылістычны, сэнсавы, асацыятыўны і г. д.), які дапаўняе прадметна-паняцыйны (дэнатацыйны), а таксама граматычны змест моўнай адзінкі: *ліс(a)* – ‘пра хітрага, каварнага чалавека’, *языкасты* – ‘балбатлівы, гаваркі’, *упарты*, як *асёл* (параўн.: *асёл* – ‘упарты і/або тупы чалавек’), *Леў Сапега* – ‘абаронца і бацька Айчыны, “Бацька Бацькаўшчыны”’, найвялікшы дзяржаўны муж’ і інш. Пры вузкім разуменні К. звязваецца з эмацыянальнасцю і стылістычнай афарбоўкай або толькі з эмацыянальнасцю. Для шэрагу прац па стылістыцы характэрна перавага тэрмінаў **стылістычнае значэнне**, **стылістычная К.** над тэрмінам К. Пры гэтым стылістычнае значэнне акрэсліваецца як элемент семантычнай структуры слова або як агульнае абазначэнне эмацыянальна-ацэначных і экспрэсіўных кампанентаў у значэнні слова.

Тэрмін К. упершыню быў уведзены ў зварот у працах па схаластычнай логіцы XIX ст. Так, паводле англійскага логіка Д. С. Міля, канатаваць – значыць мець значэнне і паведамляць неабходную інфармацыю (1899). Ідэя сузначэння (дадатковага значэння) трывала ўвайшла ў мовазнаўства з выхадам у свет працы О. Эрдмана “Значэнне слова” (1900). Першым, хто побач з К. эмацыянальнага характару вылучыў чыста семантычныя К. і надаў тэрміну К. лінгвістычны статус, быў Л. Блумфілд. Ён паказаў на экстралінгвістычную прыроду К., на іх абумоўленасць сацыяльнымі, рэгіянальнымі, тэхнічнымі і культурнымі фактарамі (1933). Экстралінгвістычнае акрэсленне К. Л. Блумфілдам прывяло Л. Ельмслева да яго даследавання на ўзроўні семіётыкі. Пад К. ёнразумеў любую другасную інфармацыю, якая перадаецца моўным знакам (1943). Р. Барт, які разглядаў К. як інструмент тэорыі літаратуры, прыйшоў да высновы, што без далейшага сістэмнага вывучэння К. немагчымы паспяховыя даследаванні ў многіх галінах мовазнаўства. Ён выказаў думку, што будучыня належыць канатацыйнай лінгвістыцы (1965).

Для абазначэння з’явы К. у працах 80 – 90-х гг. XX ст. выкарыстоўваліся такія тэрміны, як экспрэсіўна-эмацыянальна-ацэначныя значэнні, сузначэнні, дадатковыя значэнні, эмацыянальныя напластаванні, эмацыянальная афарбоўка, экспрэсіўная афарбоўка, афарбаванасць, семантычныя прырашчэнні, дадатковы сэнс, адценні, другасная інфармацыя і г. д. Іншы раз К. вызначалася як арэол, дымка, прызма, атмасфера, тон, танальнасць, другасная сема, якія “напластоўваюцца” на прадметна-лагічнае значэнне слова, “прымацоўваюцца” да яго або “пранізваюць”, “абвалакваюць” яго.

У распрацоўцы канцэпцыі К. у XX ст. акрэсліўся прынцыпова новы погляд, звязаны з разуменнем К. не толькі як дадатковай значнасці экспрэсіўна-эмацыянальна-ацэначнага характару. На думку большасці сучасных вучоных, К. выйшла за межы чыста лінгвістычнага характару і захапіла сацыяльна-палітычныя, маральна-этычныя, этнаграфічныя і

культуралагічныя паняцці, якія так ці інакш адлюстроўваюцца ў мове. Усё часцей К. разглядаецца ў сувязі з асацыяцыямі і ўяўленнямі, якія суправаджаюць слова, з разнастайнымі семантычнымі і стылістычнымі прырашчэннямі моўнага знака: *чорны* ‘які мае колер сажы, вугалю, самы цёмны з усіх колераў’ + ‘негатыўны, варожы, які нясе небяспеку, зло, насілле, смерць’, *Францыск Скарына* ‘асабовае імя і прозвішча’ + ‘вучоны, першадрукар, перакладчык, пісьменнік, выдатны культурны дзеяч, гуманіст, асветнік эпохі Адраджэння; сімвал адраджэння і культуры Беларусі; прадказальнік, прарок беларускага народа; той, хто ўключыў беларускую культуру ў агульнаеўрапейскі кантэкст’.

Актуальным застаецца пытанне пра суадносіны К. і семантычнай структуры слова. Большасць вучоных разглядаюць К. як частку лексічнага значэння слова, асноўнымі мікракампанентамі якой выступаюць экспрэсіўны, эмацыянальны, ацэначны, вобразны. К. (канатацыйны кампанент), побач з дэнатацыйным, выступае ў якасці аднаго з асноўных мікракампанентаў лексічнага значэння слова. Дэнатацыйны кампанент (дэнатацыя) – асноўная і абавязковая частка лексічнага значэння слова – уяўляе сабой прадметна-лагічны (аб’ектыўна-паняцыйны) змест слова. Дэнатацыя цалкам дэтэрмінуецца існаваннем канкрэтнага прадмета, з’явы рэчаіснасці – дэнатата. Канатацыйны кампанент (К.) – гэта дадатковая і факультатыўная (неабавязковая) частка лексічнага значэння слова, звязаная з рэалізацыяй эмацыянальна-экспрэсіўнай функцыі мовы і адлюстраваннем суб’ектыўных момантаў чалавечага ўспрымання аб’ектыўнай рэчаіснасці. Двухкампанентная структура лексічнага значэння – умова існавання канатацыйнага слова, яго абавязковая прымета. Менавіта наяўнасць канатацыйнага кампанента ў лексічным значэнні і адрознівае канатацыйнае слова ад неканатацыйнага: *гаваркі – балбатлівы, сказаць – лягнуць, твар – храпа*. Пры гэтым “тэраразмеркаванне роляў” паміж “ядром” (дэнатацыяй) і “перыферыяй” (К.) лексічнага значэння настолькі істотнае, што на першы план вылучаецца канатацыйная частка значэння, якая становіцца сэнсам існавання такога слова ў мове (*гуляка, вярзіла, лыбіцца, рылаты*), а ў выклічнікаў, якія выражаюць пачуцці, яна з’яўляецца асноўнай і адзінай (*вось табе і на, цыфу, ай-ай-ай*). Слова з канатацыйным значэннем у адрозненне ад нейтральнага ў гэтых адносінах аналага выконвае двойную функцыю: абазначае прадмет (з’яву) і адначасова характарызуе, станоўча або адмоўна ацэньвае яго: *ісці – плесціся, жывод – трыбух, даўганогі – даўгалыгі, бабуля – бабуленцыя, малады – зялёны*.

Падзел К. на асобныя мікракампаненты ўмоўны, ён не ўлічвае ўзаемасувязі і адзінства канатацыйных кампанентаў, якія звычайна знаходзяцца ў розных камбінацыях (хоць могуць выступаць і ізалявана адзін ад аднаго). Погляд на эмацыянальны кампанент (эмацыянальнасць, эматыўнасць) як на неад’емны элемент лексічнага значэння слова прызнаецца традыцыйным. Слова або яго лексіка-семантычны варыянт мае эмацыянальнасць (эматыўнасць), калі выражае пэўныя эмоцыі, настроі, пачуцці. **Эмацыянальнасць (эматыўнасць)** разглядаецца як суб’ектыўная

ацэнка прадметаў (з’яў) з пункту гледжання моўцы. Праяўленне пачуццяў, эмоцый, як правіла, суправаджаецца ацэнкай. **Ацэначнасць** – закладзеная ў слове станоўчая або адмоўная характарыстыка прадмета (з’явы). Ацэначнасць можа быць нейтральнай, станоўчай і адмоўнай. З эмацыянальнасцю і ацэначнасцю цесным чынам звязана экспрэсіўнасць. У вузкім разуменні **экспрэсіўнасць (выразнасць)** – канатацыйны кампанент лексічнага значэння слова, які ўзмацняе, павялічвае сілу ўздзеяння слова, яго якасна-колькасныя характарыстыкі і перадае інтэнсіўнасць сэнсавага зместу слова. У шырокім разуменні экспрэсіўнасць разглядаецца як выразнасць, выяўленчасць выказвання. Эмацыянальнае заўсёды бывае экспрэсіўным, бо чым больш інтэнсіўныя эмоцыі, тым больш экспрэсіўнае іх выражэнне. **Вобразнасць** – абагульненае пачуццёва-нагляднае ўяўленне аб прадметах (з’явах) аб’ектыўнай рэчаіснасці. Вобразнасць таксама звязана з захаваннем у слове матываванасці, яркай унутранай формы і яе накіраванасці на якасна-колькасную характарыстыку.

Вылучаюцца два тыпы К.: узуальная (інгерэнтная, парадыгматычная), або ўнутрана ўласцівая слову, і аказіянальная (адгерэнтная, кантэкстуальная), або набытая словам у кантэксце. Традыцыйна адрозніваюць два віды ўзуальнай К. Першы від ахоплівае лексічныя адзінкі з узуальна-абумоўленым канатацыйным значэннем, у якіх канатацыйны кампанент прысутнічае ў значэнні слова як яго пастаянны элемент (*бамбіза, языкасты, мямліць, сыноч, зяцёк, развалачыца, бугай* (перан.), *пешка* (перан.), *каркаць* (перан.)), другі – уключае словы з К., якія патэнцыяльна суправаджае слова ў мове, носіць агульнавядомы характар і ў любы момант можа быць актуалізавана ў пэўных кантэкстуальных умовах. Гэта словы з узуальна-актуалізаваным канатацыйным значэннем (*мужчына* – ‘сталы, мужны, які вылучаецца рыцарскімі паводзінамі’, *настаўнік* – ‘той, хто не толькі вучыць, а накіроўвае, перадае свой вопыт, цяпло сваёй душы, дае накірунак у жыцці’, *чалавек* – ‘асоба, які выражэнне высокіх маральных і інтэлектуальных рыс, духоўных якасцяў’), а таксама т. зв. арэольныя і канцэптыўныя словы (*кулак, фашыст, гуманіст, інтэлігент, апазіцыя*).

Асноўнымі сродкамі выражэння ўзуальных К. з’яўляюцца: само лексічнае значэнне слова, яго канатацыйная скіраванасць: *прайдзісвет, абібок, шэльма, жміндлівы, плесціся, плявузгаць*; фармальныя паказчыкі – суфіксы і прыстаўкі эмацыянальна-суб’ектыўнай ацэнкі: *дзядок, мужычок, начальнічак, мяшчаначка, паэцік, чалавечына, шафяруга, хітранькі, даездзіца*; пераносна-фігуральныя (метафарычныя) значэнні мнагазначных слоў: *калода, зялёнка, торба, ануча, жук, слізкі, недапечаны, брахаць*. На характар К. значна ўплывае гукавы “лад” слова, яго гукавое афармленне (т. зв. гукасімвалізм): *хлюст, абдзірач, скнара, скупярдыяй, дохлік, апівоха, бубніць, зюзюкаць, тарахцець, дрыхнуць*.

У адрозненне ад узуальнай аказіянальнай К. з’яўляецца чыстым прадуктам кантэксту, не ўваходзіць у моўную сістэму і, як вынік маўленчай дзейнасці, не фіксуецца слоўнікамі. У пэўных кантэкстуальных умовах амаль кожнае слова можа стаць канатацыйна значымым. Канатацыйныя значэнні

аказіянальнага характару часам разглядаюцца як “дадатковыя адценні” слова, “дадатковы сэнс”, “тон”, “змест” або “семантычныя прырашчэнні” і г. д. Суб’ектыўныя асацыяцыі, якія пры гэтым узнікаюць, спрыяюць стварэнню пэўнага роду эмацыянальнага “арэолу” вакол слова. У выніку слова з прамым прадметна-нейтральным значэннем набывае здольнасць перадаваць пачуцці, эмоцыі, даваць характарыстыкі, ацэнкі прадметам і з’явам рэчаіснасці: “Паселяцца ў новым доме людзі самавіттыя, найлепшым чынам гарадскія – не тое што заводскія Казікавы сябры, гэтакія ж рабочыя, як і ён” (М. Стральцоў), “Чаркаваць не тое, што выпіўка ці выпіваць. Далікатна і пакрысе” (Ф. Янкоўскі), “Нованароджаны нумар... Заўважце, не чалавек, не мужчына, а ўсяго толькі нейкі нованароджаны!” (Б. Сачанка).

Лексічныя адзінкі з канатацыйным значэннем вылучаюцца ў асобную, адносна самастойную падсістэму. Для іх абазначэння ў лінгвістычнай літаратуры выкарыстоўваюцца наступныя тэрміны: экспрэсіўнае/эмацыянальнае / ацэначнае слова, эмацыянальна-ацэначнае слова, ацэначна-характарыстычнае слова, эмацыянальна-афарбаванае слова, слова з эмацыянальна-экспрэсіўным значэннем, стылістычна маркіраванае слова, слова-характарыстыка, гаваркое слова, вобразнае слова, экспрэсіў, экспрэсема, эматыў, эматыўная лексіка канататыў, канатацыйная (канататыўная) лексіка, канатацыйны лексічны фонд, прагматычная лексіка, прагматычна маркіраваная лексіка, прагма і інш.

К. слоў і выразаў спецыфічныя для кожнай мовы, могуць насіць нацыянальна-культурны характар. Так, слова *слон* у беларускай і рускай мовах мае канатацыйныя значэнні ‘нязграбны, няўключны’, ‘цяжкавагавы’ (напр.: *ходзіць, як слон; тупы, як слон*), а ў санскрыце – канатацыю ‘лёгкасці, грацыёзнасці’ (напр.: *godha gmiti* – ‘лёгкім крокам’, літаральна ‘слановым’).

У сучасных лінгвістычных слоўніках К. вызначаецца як недэнатацыйны (непрадметны) кампанент лексічнага значэння (дадатковая інфармацыя, другасная сема і г. д.), які стварае перадумовы для мадыфікацыі значэння ў розных кірунках. Нязменна вылучаюцца асноўныя, найбольш характэрныя рыскметы К.: дапаўняльнасць, другаснасць у адносінах да дэнатацыйнага аспекту значэння слова, сувязь К. з дадатковай эмацыянальна-экспрэсіўна-ацэначнай і сэнсавай інфармацыяй, яе калектыўна-суб’ектыўны характар, узуальнасць і аказіянальнасць у залежнасці ад парадыгматыка-сінтагматычных уласцівасцей моўнага знака.

Н.П. Лобань

Літ.: Говердовский, В.И. История понятия коннотации / В. И. Говердовский // Науч. докл. высш. школы. Филол. науки. – 1979. – № 2; Доўгаль, А. Сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове / А. Доўгаль. – Мінск, 2008; Лобань, Н.П. У пошуках жарптушкі: Пра феномен канатацыі / Н.П. Лобань // Роднае слова. – 2011. – №11; Старичёнок, В.Д. Большой лингвистический словарь / В.Д. Старичёнок. – Ростов н/Д, 2008; Сцяцко, П.У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П.У. Сцяцко [і інш.]. – Мінск, 1990; Сянкевіч, В.І. Семантыка і прагматыка беларускай мовы / В.І. Сянкевіч. – Брэст, 1995; Телия, В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – Москва, 1986; Чайкун, П.М. Аб тэрміналогіі са значэннем канататыўнасці / П.М. Чайкун // Тэрміналагічны зборнік’ 84. – Мінск, 1986.